

אולי צריך לכתוב על השימפנזה?

אל הנגדי לילה

עמוס עוז. סדרת צד החפר, הוצאת כתר, 214 עמ', 38.90 שקלים

גרשון שקר

חסי אל הנבולה החדשה של עמוס עוז איננה חד משמעית. אני מנהל במשך 30-35 שנה דרשית עם ספריו (ומבין, גם עמו), ובדיאלוג הוויכוחי עם יצירתו חלק ממני, ואולי גם אני נשעית לאחד מן הקטרים המובלעים שלה.

הנבולה "אל הנגדי לילה" היא גלגול של נובל לוח קדומות, ונראית ונשמעת לפתע כוואריאציה קונצרטנית על נושא של עמוס עוז. גיבורה, שר כול היה לילה בין כובשי העולם התיישב בעיירה קרתנית, קרוב לגיבור "לדעת אשה". הגיבורה דומה למרבית דמויות הנשים של עוז, מאו רומנה ב"מנוחה נכונה" ואולי גם דמויות נשים קדומות ועד לגיבורות "קספה שוהרה" ו"לדעת אשה". גם אשה זאת ניצבת בין שני גברים, עם שלבסוף מוצאים הנגרים על את זה, לא פחות משכל אחד מהם מוצא את האשה המשותפת.

מה שמושך אותי בנבולה זאת ואולי משך אותי גם בנבולות קדומות) זאת גיבת התנועה האמיתית הנובעת מן השקשק של הגיבור של המהר עם תשוקת המוות, וההתמודדות ההשלמה עמה. משחק זה יוצג גם בנבולה זאת אילו אוריה המעוררת כאב מריר, שהמבנה מצליח להעביר למרות כל מנגוליות של היצירה.

הנבולות של הקיום האנושי, המנגולות של היצירה האנושית, הם כמדיה רבה ממהותה של יצירה זאת. מנגולות, גבולות מנגולות הם הפגמים והחסרים האמנותיים שלה, והם גם המסר העיקרי שלה. אפילו לומר, מאבק פרודקטלי, שהסחר האמנותי ביצירה זאת מבקש להיות יתרונה התמימי. מחבר הספר, ברומה אולי לגיבורו תיא,

גם נובלה זאת היא סיפור של התגוננות בפני תשוקת המוות, ניסיון להרחיק את החולני

משלים עם מה שקיים, מצהיר כאילו קבל עם ועקר לם זה מה יש, ומקבל על עצמו את פסק הדין של הקיום.

הוא שקעב אחרי דרכו של עוז וזכר עדיין את האופקים והמעמקים שנפתחו בנבולה כמו "עיר מות", שבה נטמן איוה מיתוס סארטרמזוכיסטי מרהיב: את החוויה המורכבת הטמונה במעמקי הילדות ב"הר הצהוב הרע" את תשוקת המרה של ילדים חסרי אונים שנקעו או מרטו על ידי אבר תיבה, שנקעה מ"מנוחה נכונה".

יסודות מכל אלה היו גם ביצירות מוקדמות ומאוחרות יותר. אבל בנבולה זאת נשתלם מהוה, ונראה לי שהמחבר, כמו גיבורו, התניק עצמו לדעת. כמו "לדעת אשה", גם נובלה זאת היא סיפור של התגוננות בפני תשוקת המוות הרחוקה מור של הסיפור. ניסיון להגן על היצירה וה משפחה מפני היצירה לותבה: ניסיון להחזיק את החולני ולהרחיקו.

זו אולי תופעה מעניינת, אבל המחבר הספרותי אינו מעניין כמו התופעה. גיבורו של עוז הוא: "אדם או התבצבצות של כוחות הייחסי בחייוניות" (המסורות) גלות מתחת לשאלות האלה רשם כבסור שעה שפתיים תשובה גם אם גניח שאכן התשובות וכו', למה לא. מה רץ לי ב"ה" תשובה היא שלטקס רב, מה שמוש הוא ממוגן בפני כוחות הייחסי באמצעות סטראוטיפים, מוטיומים ממוחמים ביצירת קדומת, ככלים אטולים מבית הגנאים העצמי, כדי להחזיק כל פרישת כנפיים.

עוז ביקש לכתוב נובלה קאמרט על ההיים הקרובים של עיירה דרומית בגבול המריבה. הגלילי לצעב את אורית העיירה ואת הפכים הקטנים הייחסיים את המנגן הקטן את היצירות המורה והשגוללות הללו בעמיקים לאוכלוסיותיה. דמויות המשנה השונות - הבורז קושיני, פרטו הליווין,

ורכל זקו, בית המרקחת של שבגרי, ענת ואוהר המאורסים, תנות רהיטים של מר ביאלקין וקפה "קליפורניה" - הם חלק מפכים אלה, המענינים לסיפור את אמינותו המקומית. גם בתחום המנגון ניסה עוז להיות מימטי, ועיצב קשת רחבה של סגנונות מקומיים: סגנונו של העסקן המקומי בניויר, דרך סגנונו של סוכן הירות מקי פלג, ועד לסגנונות המנגונים של בת הדור טל ואמה הוקנה של בת שבע, ראש העיר.

המקום הוא המרחב שאליו נקלעו הגיבורים

ברבייה מן המרחבים הגדולים של דרום אמריקה ר אפריקה, כדי למצוא מנוחה כרונה. להעיר, המשינה - מוקי פלג, בת שבע גברת את הדור, ליגורו האידיאליסט המופרז - אין חשיבות רבה. פלג הוא גלגול דמותו של הסוכן אריק קראנץ מ"לדעת אשה", רון זואן מקומי לעניים הנושא עמו מלאי קיבעוני של בריחות תפלות.

כמרחב זה מתאר המחבר את נועה, אשה שיש לה עבר משפחתי מורכב מאוד (אם שנמשלה מבקלה עם חייל לניו זילנד, כדמות האם ב"מקום אחר" ו"הר הצהוב הרע"), אבל משותק המתאכר ורודה מטורפת), ותיאו, גבר רפתוקן שנשחף אחרי חיים חסרי כבלים עד שספא אשה זאת, שאזנה בה.

עוז מתאר את מערכת היחסים ביניהם ובין כמה דמויות משנה בנקודות ראות מתחלפות, שבה דמויות המספרים - תיאו ונועה - מתבוננות או כוח, בדמויות אחרות ובעיירה. כדרכו של עוז קיים כסיפור רציף דרמטי והנתחן על ידי תחכים לייטמר סיוויים רבים, היצרים מעין פסקי זמן ופני דרמטי ומעיקים לו משמעות נוספת. עוז ניסה גם לעצב מלחמת מינים ועיירה בין שתי דמויות העיקריות, המתבצבת בהכנת סער דות ערב, שתיית תה צמחים, עקבית שולה לאשת, משגלים מוצלחים וניסיון מאופק של הגבר הפטרני לממן ולפקט את סטרונותו. תיאו, בעצמו מין גבר חוסה, מעניק חסות "כמו רוד סכלני שהי

ליט להקישו רקות יקות לשמוע מפי הילדה מה המחיד את הכובה שלו". הוא מעורר התנגדות בנועה, שהיא כבחינת ילדה החוסה בצלו, אך שואפת לעצמאות.

תיאו הוא דמות המשלימה עם המוות, אך נרמו שהוא גם משתוקק לחיים חדשים: העוורת הרוסיה נסלית, שבעלה מכה אותה, מעוררת את תאוותו ומפתח כביכול פתח לחיים חדשים שהוא נמנע מהם, משום שגם בתחום זה, כמו ביחסו אל המוות, הוא מתמן עצמו.

לחיים של נועה ותיאו חדרת תוויה מורכביות: אחר מתלמדייה של נועה, הנער עמנואל ארביטו, מת מאמנת סמים. אביו, הנמצא בדרך כלל באפריר עק להרגל עסקיו, מגיע לעיירה ומבקש להקים בה מקה לגמילה מסמים, לוכר בנו. מעון זה עומד לערער את תחויה האידילית ומסכן את היחסים בין נועה לתיאו. היא עומדת בין הגבר המעריץ לה חסות, תיאו, לבין עמנואל הבן שהתאבד והיה קשור אליה ואביו המבקש את עזרתה וחסותה.

נועה נמסה להתמרד נגד נותן החסות, למרות שהיא גבולת המחפשת אב ואם, שאברו לה בחיה. הקמת מעון הגמילה צריכה להיות גם מעין ניסיון ליישום עצמאותה. היא נכונה להתמרד פנים אל פנים עם תשוקת המוות כנגד נותן החסות, המנסה להגן עליה בפני סכנותיה. היא נשכחת אל עמנואל, לא אביו ולא תחויה הייצרית המורה וה מורכבית שלהם. היא נוקבת לאורביטו האב, משום שהיא מכה לה לגבר המבקש את עזרתה ואינו מבקש להיות פטרונה.

אברהם אורביטו ובנו עמנואל קרובים לגונגל. כאחד מווידיוי מספר אברהם אורביטו לנועה על שימפנזה שגידלו במספחה, כשחיו לרגל עסקי האב באפריקה. השימפנזה ניסה להיות המאהב של אשתו של אברהם, איראלה אורביטו, אמו של הנער. לאחר שנטש האב את השימפנזה המבוית ביער, נהרגת האם בחטיפת מטוס אולימפיק. האב מקישיף חייו למרכיח נשק באפריקה הבקן נמסר לסיפלה של דודה מורה בעיירה. בעקבות שר שרת אירועים זאת מת הבן, הדודה נפטרת כמה ימים אחרי. משפחת אורביטו - גם היא משפחה תולנית - מאבדת כביכול את כוח החיות שלה, וכל מה שעשוי להישאר ממנה הוא זיכרון מוזר בעיד דרומית עגומה.

כמה מוסיחיים משניים חוזרת הכמיהה המורה של מרבית הגיבורים אל המוות האל הוהיה דרמטי שית מעטער להררי החושך: משה שישרת עורא, זוסמן, המגנינות על הצעדה המוות של סאהל, ההתייחסות "לשייח על מות לדיים" של סאהל, ובעיקר הסיפור על הבורז האירי הרטוב העוזב שנועה אוספת בדרך. גם כאן מתבטא הצורך של נועה לתת חסות. היא חוזרת ומתפחת את הנער האירי המסכן המאהב, המחפש את רפני אהבתו. יש כוח אולי רמו למיתוס דגנים וכלואה. ניסיון כרוך לרסיסים רומנטיים אלה אל המוות הוא שיר "ליל הלכנה" של רומנטיקה, המופיע לקראת סיום הנבולה "נשמתי פורשת כנפיה ברמטה". עפה כלב בשקט, כעף אל בית אמה".

התשובה להיסחפות אחרי תשוקת המוות צריכה

...ואיפסנו גם שימפנזה תינוק שספאנו כאחת השביות ביער, כנראה אבר, או תנייתם, עמנואל הוא שהתבין בו, מצידו בנו בעיניים נועזות ללב מתוך קרע צמיג מושלך בצד הדרך, ובן רגע הוא התבנית עלינו. יש תופעה כזאת, דרמטי שקראיה ליל התגמול אבל אינני ממומה. הקוף היה הנך לוחות אצלנו בו משפחה נמוך, וכך כר שחינו מתחיים בחישי של מי ויאל להידרם. עמנואל היה מניח אותו בהתלה בהלם משום מתוך בקבוק עם פסמה. כשאיראלה הייתה שרה לעמנואל שיר ערש היה הקוף התינוק מתקפץ בשמחה ועיירה. במשך הזמן הוא למד לשדר שולח, לתלות את הכביסה על התבל ולהזריז אותה אחרי שתנייבשה, ואפילו ללסס את החצול עד שהיא לנגר. איראלה ידע להרפף, שיקחת, לסייפם, ויחזיקם, לא היה קץ לצד מאנו לקבל ולתת סימני אהבה ורחה יותר מאנו, אולי מפני שהידיים כי עליו לקיים ולחזק את תריות הנגיעה בינינו. אף כי בצעם קשה מאוד לרשית. קוף רגשני שירע להבחין, לרשית, מתי אחר מאנו עצוב, או בדרך, או נעלב, והיה יוצא מגדרו לך לרבות מציד היה מיני פרויטות קטנות, איראלה ממורדת בו, ואי, עמנואל בזה וממפץ, אני נמצב מלחמה עם השלפון, הגנן מציק למבשלת. היינו צוחקים עד דמעות. ועמנואל כמעט לא נגפר ממנו. אכלו מאותה גלוחה ושיוקו באותם צעצועים. (...) אם יאנו בגיים לביקר אצל מכרים ואלאצו להשאיר אותו בבית, היה רץ אחרי הגיים ומתיישב בקול צוכם לב, כמו פקוס שעשוע לו עולו האבלו אתו לרעה. כל פעם שקיבל גופיה היה נעלב ונקלס לנו, מטפס על עץ, או על הגנן כאילו נמנה וגמד לתיגיש לנו את התפטרותו הסופית, אבל אולי כן היה בא להתייחס ועושה מאמצים קטופים לותגיש ממש, לפצות אותנו בגני השות לותגיש, נותגיש, מצבחה את משקפי איראלה ומזכיר אתם על ראש החצול, עד שהינו מוכרחים לטלו לן וללקט.

להינתן על ידי תיאו, שכרומה ליואל רביד ב"לדעת אשה" נמשך גם הוא אל המוות. אבל במ קום להתמרד עמו, לנסות להקים לו ספחה או להקים עמו, הוא משלים עם גבולות הקיום ומנסה "לפנות" את חויית ההשלמה על בת זוגתו. דרביד הרהורי הם ניסיון מתמיד לקבל את הנבולות במ קום לפרזן אותם. "לחיות בשלום פירושו להיות במותם עד כמה שאפשר: שותק ונוכח. פנו... רק להצטמצם. לקפוא. להתמוג עם הקיר. לא לזוז".

קבלת הנבולות פירושה לוותר על עבר ועתיד, ולקבל את ההווה כמות שהיא, כלי יצירות, כלי תקות ומתוך ניסיון להישלם בו. "עבר ועתיד הב סיירו לו בלילות כאלה כשתי מחלות נפרדות, מגפות איומות והרסניות שפגעו ברוב האנושיות ואם את הן נרומות לקורבנותיהן לכו מני טירופים מורדים. ושמה שאינו נגוע וראה את עצמו מחוסר". ובאין עבר ועתיד אין לצפות לנאולה שלמה או לתורבו סולי, אלא יש לקבל את הנבולות הצרים של החיים. אורביטו, לעומת זה, מכבה את העבר וככול על ידו. וידידיו באוני נועה הם סימו לכיסר פיו המשתוקקים אל המוות: "מתין לשיבות השמי פנו שנטש במעבה היצירות".

תיאו אורביטו אינם דמויות "משובלות" ושל מות. הם מעין ארכיטיפים המשלימים זה את זה. ידידותם, לקראת סיום הסיפור, מסמנת את נצחון השקפת העולם של תיאו על זו של אורביטו. הורר תור על הקמת המעון הוא מעין ניתוח מן המורכב וניסיון להמשיך את החיים כמו שהם. השקפת חיים זאת מתבטאת כמטיב המושג החודש של המנהג המנסה לצבצו את מר המוות: "במקום לנסות לפענח מוטב לעשות את הטוב. וכמו השוטף הוא, לעבוד עד כמה שאפשר בתור של רחמים ויכיש טובו הריקן, העקשני, של כירורג מנסה המתגרד לעשות שמסרת נוספת מפני שמתוך מכוננית ביצאה מגרש התניה של בית החולים, בדרך הביתה בסוף היום הקשה, ראה ברגע האחרון שהנה מביאים עוד פצועים, המתוכב והתנה חוזר ולבש

הניסיון להרחיק כל מצב "דרמטי" ממעט את האפשרויות הפסיכולוגיות של הדמויות

כשתיקה חלוק ומסכה ושכ אל חדר הניתוח". עוז, שכתב מאמר פרשני מעניין על תרומן "סיר פור פפוס" של עגנון, ביקש בפירושו זה להחזיר את עטרת האידיילה ליושנה. הוא העניק בפירושו ניב חון להירשל ומינה על כל הפיתויים המורכבים של כל "לנאכטבלומה" (פרח לילה) אפסרית. "כאל הנגדי לילה" אין דמות כלומה נאכט. נועה היא כלומה ומינה כאחת. תיאו חרוק מהרדית כרוח גבר ישראלי מצוי מאבכרי גליציה. כחול של תיאו אינו תלומות רומנטים או כליבירדיות תנונית או יצירתית, אלא דווקא בויתור והשלמה במחיה בעיר קרתנית, בויתור מקצועי ותיאו נוהג כנמלא) ובויתור כאורה חיים. סיפור של ויתור על דמות שויתרה.

למרות שאפשר להסביר את משכחה של נועה לאורביטו, ובנו, הרי אין המחבר נותן ליחסים הללו לתפתח, כשם שהוא מוותר מראש על עיצוב היה סיס בין בנו של אורביטו לבין נועה. הניסיון להרחיק כל מצב "דרמטי" ממעט את האפשרויות הפסיכולוגיות של הדמויות, ואת מקומם של המצבים הדרמטיים תופסים סיוורים פאנאורלי העבר המורכב ומסוכן עד כדי סופר-מלודרמטיות) של נועה אורביטו. תיאו נשאר בלתי מנומק לחלוטין. העבר הצבאי האישי של מוטוסטיים ומערפלים. ההמקם הפסיכולוגי לכות העמדה שלו בפני תשוקת המוות איננה ברורה.

הבעיה העיקרית של הנבולה היא ההיחזור של חוברים קיימים. נראה שעוז נתקף חרדה לפתוח אופקים חדשים. המחבר דומה במקצת לגיבוריו: שוכ את הוא מעו להתמרד על תשוקת המוות, אלא מנסה לקעקע אותו. הויתור שויתור על עומק לירותו של ועל ההסתבכות הגדולה של הליכה על קף השבר המלודרמטי של היצירה אופיינית לו) אינה לטובתו. כשהוא הולך על הסף הוא מסתכן אכנס בפניה מלודרמטית, אבל כשהוא נמנע מן

אולי צריך לכתוב

חמש מעמ' 4

ההתמודדות עמה ומנסה - כפי שהוא אומר במאמריו הפוליטיים - לסיים סיפורים באקורדים צ'קוביים במקום שקספיריים, משהו עמוק מאוד, שהתגלה תחילה ב"עד מוות", הולך לאיבוד.

האם מותר לקורא נאמן לצפות לפתיחה חדשה, לתחייה, לכתיבה דומה אבל אחרת? למשהו הצומח מן הזמן והמרחב, אבל פורש כני פיים? גם נובלה קאמרית יכולה לנוע לעומק ולא דווקא על פני השטח. תשוקת המוות של נובלה זאת לא הגיעה למעמקים: הדמויות הן יותר בגודל נוסחאות אטמוספירות מאשר דמויות של ממש; לנועה יש אמנם ביוגרפיה מוזרה וכן לאורכייטו, אבל ביוגרפיות מוזרות עדיין אינן עושות אנשים מעניינים. הדמויות בנובלה הן לא פחות ולא יותר מאשר מוטיביונים היוצרים מועקה. הניסיון לשחררן הוא ניסיון להשתחרר ממועקה, או לקבל אותה כגור דין שאין עליו עוררין. הן מימוש אקספרסיווי של מועקה, המנסה למצוא לעצמה מוצא מן המבוי הסתום.

ובכל זאת, מה שנותן הוא יצירה של עמוס עוז. כל מה שעמוס עוז כותב יש בו עניין, אבל הוא סופר חשוב מדי מכדי שלא נתבע ממנו יותר ממה שנתן לנו ביצירה זאת. מה שמכאיב לקורא הנאמן הוא שמתבזבזו כאן כשרון גדול. כשרון המתגלה בפרטי תיאור העיירה, בדרך העיצוב של לייטמוטיביונים ובקטעים שונים של הגיבור מול המדבר.

אילו היתה לי רשות הייתי "מעכב את הקריאה" ואומר לסופר: אני משוכנע שאתה מסוגל להעניק לקוראך משהו חשוב יותר מן האוצר הבלום כך. מן הראוי, אולי, לשכוח את ההווה המידי ולצלול במעמקים, כדי לחשוף משהו שהוא שונה מן הסטריאוטיפים שנוצרו במשך השנים.

אני יודע שזה מגוחך למדי שמבקר בעל רצון טוב מציע הצעות מעין אלה לסופר הניצב בודד מול כתב היד שלו. אני מודע לחוסר התבונה שיש במתן עצות של מבקר מזדקן לסופר בשל. נאמר איפוא שאין אלה עצות אלא הרהורים של חבר, האומר בפומבי משהו שהוא מוכן לומר גם בחדרי חדרים. נראה לי שעמוס צריך לנוח קצת מעט, כדי לגלות בעצמו משהו עמוק המצוי בו, המסתתר בפניו, או שהוא אינו מעיז לנגוע בו.

ואולי צריך לכתוב על השימפנזה, במקום לשלח אותה חזרה אל הג'ונגל?